

С. Єфремов

Біля початків
україніства

Україна, 1924, № 1.

~~4135~~

204

CG 10

Саратов. С

Віля початків українства.

вѣдѣтка.

Украина, 1924, № 1

Фр. в ДСБ в. 400р - 1965

Біля початків українства.

Генезис ідей Кирило-Методієвського Брацтва.

I.

Ясним, а проте тихим загорілося світом на самому сконанні XVIII в. українське літературне відродження. Так само тихим, рівним світом світило воно в перші десятиліття свого існування. Розпочинаючи велике, мовляв Куліш, діло соціального реформаторства, людину ставляючи в особі потріпуваного мужика-кріпака, справжню в середині революцію счиняючи—українське письменство того часу на око́ло не виходило з меж лояльності до утертих державних форм, ніби мирилося з ними й навіть анімріяло ще про політичне відродження і буття нації, як такої. Півстоліття вже минало від сміливого почину Котляревського, літературне відродження перекинулося й до Галичини та забувало од Кубані (Кухаренко) аж до Сяну (Шашкевич з товариством), батько новітнього нашого письменства встиг у могилу зійти—а його нащадки літературні й наступники все ще твердо додержували азбуки лояльності й по-за своїм тихим світом культурної роботи ніби й не догадувались, яке за ним велике криється полум'я. І раптом воно спалахнуло...

На передодні, можна сказати, вихру, що струснув цілою Європою й схитнув культурний світ з його підвалин—тут, у Києві сімдесят і п'ять років тому, в половині 40-х років, гурток ентузіастичної молоді з молодим істориком та популярним поетом на чолі зробив першу пробу нові заложити підвалини під українську роботу. Маю на думці знамените Кирило-Методієвське Брацтво, що хоч і не почало було через своє недовге життя й жандармську вівісекцію робити практично, але ідеологічно нову розгорнуло сторінку в історії українського руху. Воно вивело українство з тісних суточок літературного провінціалізму і включило в систему світового руху, надавши разом і яскравого політично-громадського обличчя. Воно сформулювало першу виразну програму старого українства, як політично-громадської течії серед інтелігенції, на певних ідеологічних підвалинах засновану. Воно було само наслідком не так невиразних настроїв, як свідомих вже волі, не так самого чуття, як глибокого розуму, і одбилося на всій дальшій історії української ідеї, своєю печаттю позначивши її аж до останніх, можна сказати, днів. Був це, кажучи фігурально, перший крик новонародженої української думки й од його починаємо історію українського політичного розвитку не тільки ми, ба й люде далекі од українства приділяють йому „своеобразное и почетное мѣсто“¹⁾ в історії слов'янського порозуміння взагалі. Я не торкатимусь на цім місці ні за-

¹⁾ Пыпинъ А. Н. — Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ. СПб., 1913, стор. 94.

мірів, ні діяльності, ні долі Брацтва та поодиноких його членів,—спинюся тільки на тих моментах, що підготували заснування цієї організації, ростили їй ґрунт, таких, а не інших надали їй рис і зробили взагалі не тільки можливим, а може і політично-неминучим факт, перед яким з подивом і пошаною схиляємо нині голови. Моє завдання—вияснити причини й обставини народження політичної думки серед української інтелігенції половини минулого віку.

Три політичні моменти складаються на основну фізіогномію Брацтва, надаючи його концепціям надзвичайно яскравих, своєрідних, оригінальних і на той час глибоко радикальних рис: автономізм, як самостійність культурно-державна української нації, народоправство, як державний принцип взагалі, на демократії побудований, і федералізм, як спосіб урядження межнародних стосунків — поки що в сфері слов'янства, але безперечно з ширшим принципіальним закроєм. На цих трьох принципах, міцно злutowаних до того ж глибоким гуманізмом та християнською етикою, стоїть увесь світогляд братчиків, до них же, коротко кажучи, можна звести і всю програму Брацтва, як цілого, і в його теоретичних підвалинах, і в практичних висновках та постулатах. І ця програма та світогляд цей не були вигадкою кількох фантастів. Як зараз побачимо, це було тільки останнє може слово тих традицій, які зародились тут, на Київському ґрунті, дуже давно, досягали поступово й дали нарешті, як стиглий плід, програму нашого Брацтва. Братчики тільки синтезували ті давні традиції і ті впливи перехрестні і — то вже їхня індивідуальна заслуга, що вони влучили в найбільш чітке місце сучасності й з неї та і з минулого вибрати потрапили саме те, що найбільш не самого моменту потребам відповідало, а ставило питання докорінні і на повен зріст, у всій їхній, як на свій час, широкій трактовці.

Середина минулого століття взагалі була критичним моментом в історії людськості, свого роду межею поміж старим світоглядом та новими тенденціями. Проблеми, що поставила була на своїм прапорі велика французька революція, не одразу увійшли до життя, як факт, як практика. Хаотичний груз од руїн феодального ладу ще заважав вільному ходові людей і народів до кращого життя, але що далі йшов час, тим вільніше почувала себе думка людська, тим ширші захоплювала вона обрії, тим дужче вдаряла на все, що поступ людськості спиняло. Пишно розсвітається на руїнах феодальних стосунків капіталізм і несе з собою не тільки проміслові успіхи в сфері чистої техніки, а й соціальний розклад, формування нового стану, пролетарського, те робітниче питання висовує, що заявивши про себе в 40-х роках вікопомним Комуністичним Маніфестом Маркса-Енгельса, робиться з того часу віссю, круг якої вся державна і світова політика обертається. Нові матеріальні обставини, перегруповання громадських сил ізробивши, викликали до життя й нову ідеологію, повалили до решти уламки старого ладу. Реставрований на-швидку абсолютизм, у „Священному Союзі“ освячений, у системі Меттерніха та в Миколаєвській Росії вживлений—всюду в Західній Європі падає безповоротно, а навіть у східній, у тій, що була „черна неправдою черной“, Росії дістає перші перестороги, що за якийсь десяток років довели до Кримського погрому, потім до скасування кріпацтва, до перших, коли не лічити ізольованого дворянського руху в повстанні декабристів, проривів потужного революційного руху, якого переможне закінчення припадає аж на наші вже часи. Скрізь—у літературі (аболіціонізм і народництво), в філософії (позитивізм), у науці (дарвінізм), у техніці, в політиці, в громадському й державному житті, в економічних і соціальних стосунках—ми бачимо, як народжуються і нуртують, на верх вибиваючись, нові сили

204

й виявляють себе величезними здобутками, як величезною ж і боротьбою за існування, за перемогу. Можна сміливо сказати, що ХІХ вік взагалі був переступною добою в історії людської цивілізації, а в йому саме середина визначила доконечно той шлях, що ним далі мала йти людскість у своєму невинному ході до визволення.

Такий-от був той загальний фон, на якому наше Кирило-Методієвське Брацтво стало одним із часткових проявів внутрішнього нуртування на українському ґрунті, першим голосним криком збудженої до життя української нації. Одбиваючи на собі безперечно загальні ідеї віку, наше Брацтво вживило і ті тісніші обставини, що торкаються тодішньої Слов'янщини, Росії, України, і навіть самого Київa.

II.

З погляду цих тісніших територіально обставин далеко не випадковим було, що оцей перший яскравий прояв слов'янського єднання пішов з України, а потужний крик українського народу залунав саме з Київa. Київ бо з цього погляду мав давні, славні і гучні традиції, яких не могли навіть віки рабства і пониження винищити й які систематично і регулярно, як зараз побачимо, оживають і вибиваються в його минулому на верх. Саме становище нашого міста здавна висувало його на ролю посередника у всяких міжнародних справах. Поставлений на головній артерії південного сходу Європи, на Дніпрі, до того ж на найвигіднішому її місці—близько гирла останнього з головних судоходних допливів, з одного боку, і в безпечній віддалі од пограниччя з таємничим степом, отим Диким Полем, з другого; в центрі між Сходом і Заходом, Півднем та Північчю, з третього—Київ самим становищем своїм надавався як найбільше до ролі одного з світових осередків, посередника в міжнародних зносинах, яку історична доля на його поклала. І він цю синтетичну, об'єднальну службу свою світовій культурі одбував справді. Ми знаємо, що з його ще на світанку нашої історії був найголовніший пункт на великому шляху „із Варяг в Греки“, еднаючи далеку Північ похмуру з соняшним центром тодішньої культури, Византією. Так само ми знаємо, що представники далекого азійського Сходу і представники тодішнього європейського Заходу в своїх зносинах стрівалися знов же не де инде, як тут, у Києві. Цьому саме Києві і завдячує своє місце, як великого в старовину культурного центра, огнища міжнародних стосунків і разом метрополії східно-слов'янських земель, справжньої „матері городів руських“. На цьому стояла і державна вага Київa, ота вічна боротьба за його давніх політичних сил, бо хто посідав Київ, той у руках мав ключ до Півночі і Півдня, Сходу і Заходу, і тільки тісний світогляд фанатика-войовника міг воліти й перевагу перед Київом давати такому-от наддунайському Переяславцю з його далеко вузким районом впливу та безпосередніх зв'язків. Не випадково саме в Києві перехрещуються найрізноманітніші впливи з усього відомого тоді світу і глибокий має зміст ота наша літописна легенда, що заступників од усіх відомих тоді візантійських релігійних—з Сходу, Заходу і з Півдня—збирає до Володимира Великого: обернути його у свою віру—значило разом і під свій вплив підбити цюю осередкову землю, ближче з нею породичатися й максимум осягнути користі. Київська князівська династія й справді увійшла незабаром у тісні родацькі зв'язки з одного боку з блискучою Византією, з другого—з далеким Заходом. На київському столі великокнязівському ми бачимо пишних царівен з Византії, як і київських князівен у подружжі з могучими Капетингами, не кажучи вже про всякчасні стосунки з скандинавськими сторонами. В політичній системі тодішнього світа

займає, як видно, Київ надто почесне місце і як раз таке, що виробляло йому репутацію й традиції одного з світових центрів людського єднання,—і не випадково декому з сучасників здавався Київ самому пишному Царгороду суперником.

Татарська навала XIII віку, занепад і загибель Византійської держави під тиском мусульманського світу та доба великих відкриттів географічних, що нові показала шляхи європейцям на Схід і навіть новий світ здобула за океаном—переставили центри культурного життя і світової політики. Київ лишивсь тоді осторонь, з боку од великої дороги людського об'єднання й занепад був разом з цілою країною, для якої був осередком. Так перебув він довгі віки в занепаді і забутті, серед руїн давнього побуту та далеких виблисків колишньої слави. Але не вмерла давня традиція, як не вигасла її фізична потреба в такого роду культурному осередкові та посередникові, хоча й у вузьких уже межах. І от коли з другої половини XVI в. Україна починає відживати потроху, Київ незабаром займає знов домінуюче у її становище. Роля Острога, Львова й інших міст, як центрів тодішньої нашої культури, точилась дуже не довго; вони метеорами пролітають у нашій історії, щоб вагу свою скороминушу здати знову ж таки Києву. З першої половини XVII в. він ще раз оновлює свої традиції й стає культурним осередком, що постачає ідеї, засоби освіти і культуртрегерів на ту частину Слов'янщини, яку історичний процес осторонь поставив був од західної освіти і політики того часу. Він зробився передатковим місцем знання, науки й письменства і навіть громадських форм на Московщину, на Білорусь, на Волощину, на Балкани. Православні сусіди чуйно прислухаються до того, що робиться в Києві, й його здобутками живляться. Потужний на Україні брацький рух у київському брацтві знаходить своє завершення й укоронування. Літературні інтереси знаходять своє найвище задоволення в діяльності на Київському ґрунті — згадаймо хоча б Лаврську друкарню з її літературним гуртком, що надзвичайну розгорнув продуктивність і витонченість як з літературного, так і з технічного боку. Потяг до освіти, що виявлявся „фундуванням шкіл посполитих“, знов же таки найвищого досяг щабля в Києво-Могилянській колегії, згодом академії, єдиній вищій школі на цілу православну Слов'янщину й єдиному розсадникові вчених для неї. Українське письменство з Києва так само далеко навкруги пускає своє проміння, впливає на сусідів та й у них викликає початки нового літературного руху. З часів Хмельницького Київ набуває знову ваги й політичного центру, що знаходить голосний відгук в анналах тогочасної світової політики. І не вважаючи на суворий вітер з Півночі, що повів на Україну по 1654 р. і незабаром приморозив первістки культури, науки і письменства, ролю й традиції культурного осередку Київ зберіг аж до нових часів, коли вимагання часу на нові вже підвалини поставили потребу національного самоозначення. Але вже в ті, попередні, часи саме тут, у Києві, зародилась ідея слов'янського єднання, правда, неясна ще й невиразна, але тим значенніша, що вона, треба думати, робила деякі підсумки практиці того часу.

Думку про самостійність українського або руського, як тоді говорили, ба навіть „сармато-козацького“ народу виразно поставили вже перші українські публіцисти кінця XVI-го й початку XVII в.—звичайно, навпроти головним чином Польщі, що завзялася була тоді зденационалізувати Україну. Автори „Апокрисиса“, „Перестороги“, а надто „Треноса“, під покривкою релігійних інтересів чи й без них, сміливо і різко ставлять ідею самоцінності і самостійності українського народу. Цю ідею перехопили у них далі діячі київських культурних гуртків, але поширили її згаданою

вже проблемою слов'янської взаємності, слов'янського єднання. В гуртку Плетенецького, якого ідеологом був Захарія Копистенський, вже виразні бачимо слов'янофільські концепції на ґрунті літературного єднання. Подання напр. свій переклад однієї з книг Івана Золотоустого на тодішню українську мову, Копистенський так озивається до всіх слов'ян: „Приемліте його плем'я Россове і Слав'яне і Македонове; стяжіте і Болгарове, Сербове і Босняне; облобизайте і Істрове, Іллірикове і Далматове; срящіте і Молдов'яне, Мултяне і Унгровлахове; восприйте і Чехове, Моравляне, Гарватове,—і вся широковластная Сарматія взлюби і притяжи и“.¹⁾ Це безперечно відгук тих слов'янофільських настроїв, якими жив київський гурток Плетенецького й які сами були наслідком позиції Києва та його культурних заходів для Слов'янщини того часу. У інших письменників київських знайдемо навіть деякі практичні висновки та постулати з отих слов'янських симпатій. Так, Гаятовський (у „Лебеді“), Радивилівський (у казаннях), Баранович ставлять уже так звану східню проблему, вимагаючи визволення балканських слов'ян з-під кормиги турецької. Баранович у цьому йде ще далі і мріє навіть про федерацію з Москви, Польщі та України, що створила б нездоланну державу і таким способом, втягаючи потім до себе інші слов'янські народи, усім їм забезпечила б ясну будучину та щасну долю. Нехай це були мрії, але мрії надто характерні. Вони показують, що було щось на Київському ґрунті таке, що ставило питання міжнародньої солідарності й єднання. Так одбилося ще в XVII в. осередкове цього міста становище серед слов'янських народів.

III.

Кінець XVIII-го й початок XIX в. це був час, коли загальної своєї вартости признання здобула не тільки особа людська, але й нація, як така. Під впливом, з одного боку, ідей французької революції, головним чином декларації прав людини та громадянина; під впливом, з другого, американської війни за визволення, а потім цілої низки європейських війн на початку XIX в.—перед народами, що втягувались потроху у вир новоорганізованого капіталістичного життя, встали питання про власну долю незалежно від долі держав, до яких належали, про свою майбутність не як державних організацій, а саме як націй, як колектива людського з власними інтересами й метою, культурними, а не самими політичними ознаками об'єднаного. Всюди повстають національні організації визвольної натури, що ставлять собі за мету об'єднання й визволення нації з-під ярма чужинців (Італія, Німеччина, Греція, Слов'янські народи); передові люде часу, як Байрон, несуть свої голови на вівтар визволу націй з поневолення. Народжується теорія національності в філософії Фіхте-Старшого; одбувається серед поневолених націй потужний процес романтичного захоплення ідеєю народности та національного відродження. Політичні, економічні й літературні фактори все в одну б'ють точку; впевнений розвиток капіталізму будить і до життя кличе померлі ніби народности... І заворушились надгробки, захитались хрести на могилах живцем похованих, „не історичних“, мовляв, націй. Кладовище народів повне стало отих воскреслих мерців, примусом колись на холодне ліжко національної смерти покладених. Один по одному встає той чи інший Лазарь серед народів, і навіть з ознаками розкладу і тління—„уже бо смердить“, казали про його—жваво, з поновленими силами втягується в життя, і тее втягування набірає рис національного відродження. Як же події ці одбились тут, на Україні?

¹⁾ Титовъ Ф., проф.,—Типографія Кієво-Печерской Лавры, приложеніє къ первому тому. Кієвъ, 1918, стор. 102—103.

Серед воскреслих слов'янських народів був, як знаємо, і народ український в особі своєї тодішньої інтелігенції. Її захопила ідея національного відродження слов'янських народів і цю ідею вона прикладає до свого ґрунту в літературних спершу, а потім і в політичних формах. Автономистичний принцип, що мав своїх борців і мучеників безліч з 1654 р., не вивітрився ще; автономні традиції жили в пам'яті українців і саме вони й були стимулом до бажання знайти якийсь вихід з мертвого централізму, що вже сам один роспаношився був на руїнах старожитних вольностей українських. Бажання це пробивається не тільки в таких літературно-громадських фактах, як надзвичайна популярність саме того часу знаменитої „Історії Русовъ“ псевдо-Кониського, але навіть всупереч тому процесові збезкровлення українського народу новим „исходом“ інтелігентних сил, що відбувся безпосередньо перед цим. Наперекір цьому шкодливому й болючому процесові, на Україні, тісніше—в Києві знов стають у першій половині ХІХ в. на чергу дня справи межинародніх стосунків та їх справедливого розв'язання. Ці перші спроби поставити і розв'язати національну проблему для нас особливо цікаві, бо вони ж були безпосередніми предтечами і наших Братчиків.

Сто з верхом років тому, а саме 12 березня 1818 р. засновано в Києві масонську ложу „Соединенныхъ Славянъ“ („Les Slaves réunis“), що мала, як видно, спеціальні завдання політичної й громадської натури. Сама бо її назва та знак—хрест із написом „jedność słowiańska“—завдання цієї ставлять виразно. „В ложі,—доводить історик масонських організацій на території бувшої Росії, В. Семевський,—членами було багато поляків, росіян та українців, і сама її назва показує бажання встановити дружні зв'язки між цими трьома частками місцевої людности“¹⁾. Але—треба думати—не тільки про місцеві справи та стосунки йшлося тут: безперечно мусіло бути щось ширше. Адже ідея слов'янської єдності, звичайно, сама вже виходить по за-межі місцевих справ, і вже це одне свідчить, що ложа „Соединенныхъ Славянъ“ і ширші мала завдання, цілу Слов'янщину своїми думками обіймаючи, як перший ступінь до федерації народів. У всякому разі цю ложу треба поставити, як одно з перших кілець у тому ланцюзі політичних і федералістичних змагань, що вже кілька літ потому виявили себе рішуче й яскраво на київському ж таки ґрунті в таємному, суто вже політичному товаристві, що теж гасло „соединенныхъ славянъ“ поставило в своєму заголовкові.

„Общество Соединенныхъ Славянъ“ виролось з колишніх масонських елементів р. 1823-го, але поставило собі вже далеко конкретніші й чисто політичні завдання. Насамперед стає воно безоглядно на федералістичний ґрунт і в своїй програмі його особливо підкреслює. Як писав один з найвизначніших членів цього товариства, Горбачевський, вони „за головну мету мали визволення всіх слов'янських племен од самовластя та знищення національної зненависти, що поміж деяких з них зародилась, і поєднання всіх слов'янських земель у федеративній спілці.“²⁾ Кожна держава з федеративного того зв'язку у себе дома, в середині, мала бути цілком незалежна і тільки спільні справи федерації підлягали б федеративному конгресові. Відповідно до тієї мети бачимо у „слов'ян“, як звали себе члени товариства, і деякі одміни в тактиці, якими вони різнили од централістичного „Южного Общества“, що тоді ж таки заснувалось було на Україні з елементів зайшлих, як частина російських революційних організацій. „Южане“ мали на думці єдине счинити військовий бунт

¹⁾ Семевський В. И. — Политическія и общественныя идеи декабристовъ. СПб 1909, стор. 303.

²⁾ Горбачевський И. И. — Записки декабриста. Москва, 1916, стор. 17—18.

на дуже централізованих основах; „слов'яне“ ж дбали про широку політичну роботу, до якої зтягали заступників од усіх шарів громадянства, планомірну й організовану пропаганду провадячи. Доля декабристської змови, а разом і повстання на Україні, показала, що власне „слов'яне“ в тих змаганнях мали рацію, хоч і мусіли тоді поступитись перед прискореним маршем своїх антагоністів од централізму. Останнє було сущим нещастям для громадського розвитку на Україні, бо переможний тим разом централізм зтяг федералістичні елементи на Україні в фантастичну, мало або й зовсім не підготовану гру, що скінчилась не тільки повним таємних товариств розгромом, але й зупинкою в громадському розвитку. „С сего времени,—як згадував опісля Горбачевський,—славянский союз существовал только в мыслях и сердцах немногих, которые не могли забыть возвышенной и великой, хотя, может быть, по мнению некоторых, мечтательной идеи федеративного союза славянских народов“¹⁾. До цих „немногих“, які разом з ідеєю федерації мали вже й зерно національної української свідомости, належали, опріч автора допіру цитованих слів, Петро Борисов, Драгоманов, дядько знаменитого українського діяча, Микола Маркевич та інші. „Вы еще найдете у нас живымъ дух Полуботка“²⁾—ці слова останнього добре показують, що федералізм переставав бути вже абстрактною мрією, а прищеплювався на пні, що з конкретного ґрунту українських традицій виріс, і доживавсь лиш слухного часу, щоб широко пустити од себе парости навкруги.

І такі парости ми справді таки й знайдемо на всі боки від основного пня.

З членів згаданої вже масонської ложі, що мали зв'язки потім і з товариством „Соединенных Славян“, особливо цікавий нам дідич з Полтавщини, Василь Лукашевич як своєю особою й зв'язками, так і діяльністю. Через його Київ єднався з Лівобережжям, з Полтавою, з тамтешньою масонською ложею „Любви къ Истинѣ“ з такими її членами, як Ів. Котляревський, Кочубей, Тарновський, та з гуртком автономістів, що купчився коло відомого князя Мик. Репніна. Та діяльність Лукашевича сягала ще глибше до ґрунту. Одночасно він заснував був і якесь, ближче нам невідоме, українське таємне товариство, щоб гуртом добувати незалежности України. Це товариство було, здається, досить численне і мало зносили як з російськими, так і з польськими політичними організаціями, ставлячи свого привідцю ніби в центрі тодішніх політичних організацій. Живим мостом у другий бік—між українцями та поляками й росіянами—на Правобережжі був відомий Тимко Падурра, аби який віршовник, але безперечно цікава з політичного боку постать. Типовий агітатор свого часу, він з одного боку спитувався зав'язати зносини з Котляревським, а з другого—пактує на виразно українському ґрунті з декабристами. В південному відділі декабристів,—як чував од самого Падурри небіжчик К. Михальчук,—на якійсь нараді їхній у Василькові чи в Білій Церкві був Падурра й промовляв про Україну, во ім'я справедливости вимагаючи визнати право її на автономію, і це викликало величезну сенсацію і ніби-то спонукало Рилєєва написати свою поему „Войнаровский“³⁾. Що через Падурру йшли зв'язки і в другий бік—до польських конспіративних гуртків, які саме готувалися вже до повстання 1830—31 р.—про це можна й не розводитись, бо це само собою розуміється.

¹⁾ Там-же, стор. 15.

²⁾ „Русская Старина“ 1888, кн XII, стор. 599.

³⁾ Михальчук К. П.—Изъ украинского былого „Украинская жизнь“, 1914, кн. VIII-X, стор. 83.

IV.

Бачимо, таким способом, цілий клубок впливів—далеких і близьких, осередку і традицій, подій і ідей,—що відбилися кінець-кінцем на ідеології Київського молодого гуртка 40 років. Загальні історичні обставини часу, далекі традиції, що впливали з географічного становища Києва, умови місцевого ґрунту, брацька практика і слав'янофільство наших людей XVII віку, етична наука Сковороди й республіканізм наших автономістів XVIII в., федералізм та романтична ідеологія початку XIX в., інтерес до загальних проблем народности й національні відродження та національний месіанізм, практика російсько-польських конспіративних товариств і автономістичні традиції українського громадянства—все зійшло й перехрещувалося тут у Києві. В фокусі того перехрестя стало Кирило-Методієвське Брацтво, зібрало в собі ті різнородні впливи й густим снопом ясного світла одбило їх не тільки на сучасність, але й на майбутність. На майбутність навіть більш, ніж на сучасність, бо коли сучасники не завжди можуть правдивий дати осуд подіям, то нам здає, з історичної, мовляв, перспективи далеко відніші робляться причини, обставини і наслідки події. Бо коли одні з сучасників, як напр. знаменитий критик Белинський, реагували на справу братчиків прикрою лайкою¹⁾, а другі, як молодий тоді бібліограф Ст. Пономарев, повним недомислом та зніжковістю²⁾—то вже Пипін характеризує діло Кирило-Методієвців як „глубокое, задушевное, исторически-сознательное стремление“, що прийшло на місце самого-но диетантства й романтизму попередніх часів³⁾. А в міру того, як ми одходимо далі од події—обрії перед нами все ширшають і діло братчиків тим більшою набірає історичної ваги, що мов лушпиння опадає все випадкове й лишається саме тільки істотне зерно події. Тепер ми знаємо, що програма братчиків була логічним і неминучим завершенням того розвитку ідей серед українського громадянства, що початками своїми сягає у сиву давнину; що не випадково вони взяли назву брацтва, а переняли її од славної пам'яті українських брацтв минулого; що слав'янофільство їхнє так само на давніх базувалося традиціях і було разом відповіддю й на потреби свого часу; що автономізм був одгуком довгої та впертої боротьби українського народу за незалежність і національну індивідуальність і логічно виростав під потужними впливами „Історії Русовь“; що федералізм коринився в місцевому ґрунті й мав своїх виразних попередників; що етичність світогляду безпосередно зв'язана з діяльністю старчика Сковороди; що демократичністю й народоправством, вимаганнями соціальної волі та рівності тісно стикаються братчики з духом свого часу, що вже тоді подав гасла визволення для всіх трудящих. Ми знаємо, що не випадково навіть Україна, а на Україні Київ став колискою цієї грандіозної з історичної перспективи події, бо, як ще Гільфердинг влучно завважив—„Киев ближе к другим славянам, чем Москва и точно также племя малороссийское ближе к ним во всех отношениях, чем великорусское“, стоячи, „как бы на середине“ поміж їми певного роду „связующим звеном“⁴⁾. Ми нарешті знаємо, що не дурно на чолі молодих ентузіястів стояли і перед великим історик і поет: перший надав Брацтву глибини й поважности в меті та

1) П. В. Анненковъ и его друзья. СПб. 1892, стор. 604—606.

2) Радченко Л. И.—Матеріали для біографії С. И. Пономарева—в книзі: Письма... къ бібліографу С. И. Пономареву. Москва, 1915, стор. XXIV—XXV.

3) Пыпинъ А. и Спасовичъ В.—Исторія славянскихъ литературъ, т. I. СПб., 1879, стор. 379.

4) Гильфердингъ—Собрание сочинений, I, стор. 338—340.

оглядності в засобах, другий—додав од свого вогню, ентузіязму, безмірної віри й тієї „задушевности“, яка характеризує сторінки „Кобзаря“. Брацтво самим фактом свого заснування й своїми замірами привселюдно промовило—

що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхее, не древле слово
Розтліннее, а слово нове,
Між людьми криком пронесе,

як згодом писав натхненний вітія братчиків.

І слово їхнє було справді криком. Криком бурі од великих заворушень, що наближалися наслідком великої ж таки й кривди на землі. Криком перестороги, першою ознакою того, що так далі, як жили люди—жити не можна. Та даремно для свого часу пролунав цей перестережливий крик: його не вчуто і молоді ентузіясти роками й десятиліттями тяжких мук, знівечених сил, змарнованих талантів заплатили за своє благородне, ідеалами вищої справедливості підбите захоплення. Але в загальній економії людського розвитку пролунав він не даремно: з-по-за довгих десятиліттів ми, нащадки, маємо тепер повну спроможність оцінити потужну силу й величність його й схилити побожно і з пошаною голови перед мучениками нашої молоді волі. І от тепер, мало не в самі роковини того дня, коли жандармська рука діткнулася духового привіддї України, вхопила його за горлянку й перепинила перестережливий крик—ми найкраще бачимо, що акти насильства гинуть, а змежи їх у тим більший красі та величі встає й світить на довгі-довгі віки велика ідея волі, добра й соціальної правди.

9 IV—1922.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

1938

121

1928

С. Єфремов

Біля початків
україніства

Україна, 1984, № 1.